

6. Отчёт Распорядительного Комитета о состоянии Житомирской русской публичной библиотеки за 1885, 1886, 1887 годы. 26 марта 1886 г. – 23 мая 1888 г. // ЦДІАК України, ф. 442, оп. 539, спр. 296, арк. 1–36 (арк. 1–9+брошура, 10+брошура, 33+брошура).

7. Отчёт Распорядительного Комитета Житомирской русской публичной библиотеки за 1909 год. 13 января 1911 г. – 28 ноября 1911 г. // ЦДІАК України, ф. 442, оп. 664, спр. 16, арк. 94–106.

8. Дело из донесений разных мест и лиц о случившихся происшествиях. 1 апреля 1868 г. – 22 июня 1868 г. // ЦДІАК України, ф. 442, оп. 47, спр. 482, ч. 1, арк. 1–306.

9. Дело по представлению Волынского губернатора с копиями всеподданейшего отчёта о состоянии вверенной ему губернии за 1878 год. 7 августа 1879 г. // ЦДІАК України, ф. 442, оп. 532, спр. 181, арк. 54 зв.–55 зв.

Людмила Приходько

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО АРХІВОЗНАВСТВА

Упродовж останнього часу українське архівознавство переживає інтенсивну трансформацію. Відновлення державної незалежності України, розвиток на національному ґрунті сфер її суспільного й культурного життя відкрили широкі перспективи для системного реформування архівної галузі, надали потужний імпульс розробленню наукових і прикладних аспектів вітчизняної архівістики. Починаючи з середини 1990-х років ХХ ст., в українській архівній науці виразно намітилася її орієнтація у новій соціокультурній ситуації на з'ясування власних епістемологічних можливостей, істотне розширення простору «знань і пізнання». Свідчення тому – поява термінологічного словника (1998), енциклопедії з архівістики (2008), низки нормативних актів, нормативно-методичних документів, розлога мозаїка наукових статей, розвідок, збірників, монографій, дисертаційних досліджень. Динаміка тем і сюжетів студій зафіксувала перехід до нового концептуального трактування соціальної функції архівів у загальнолюдському бутті, формуванні національної свідомості та національної пам'яті, вивчення їх генезису, еволюції, видів у контексті поступу української й зарубіжної архівознавчої думки, осмислення на теоретико-методологічному і методичному рівнях актуальних проблем архівного будівництва, окреслення пріоритетних напрямів розбудови архівної справи на перспективу. Окремо слід відзначити формування інтелектуального простору наукової спадщини фундаторів і діячів української архівістики, замовчуваної або забороненої за часи тоталітаризму.

Втім, попри прориви та здобутки, дискурс в українському архівознавстві продукує коло проблемних питань, що визначають його предметне поле. Їх дослідження/пояснення неможливе без урахування

сучасної інтелектуальної ситуації в науковому пізнанні, зумовленої «викликами часу». Наразі йдеться про формування інформаційного суспільства, глобалізацію світового простору, провідні інтелектуальні течії зарубіжної гуманітаристики. Ці чинники суттєво вплинули у другій половині ХХ ст. – початку ХХІ ст. на розвиток архівознавства у світі, його теоретичні засади та прикладні аспекти [1] і тому заслуговують на окремий розгляд.

За висновками дослідників, концепт поняття «інформаційне суспільство» зафіксував становлення якісно нової історичної фази розвитку цивілізації – постіндустріального суспільства або «суспільства знань» (Knowledge society). До його ключових ознак вони відносять такі:

- провідна роль у суспільному розвитку знань та інформації, що позиціонуються як рушійні сили прогресу людства;

- вирішальне значення теоретичних знань для здійснення технологічних інновацій;

- істотне збільшення у валовому внутрішньому продукті держави частки перспективних інформаційних продуктів (різноманітних інформаційних (автоматизованих) систем, телекомунікаційних і електронних мереж, баз даних, програмного забезпечення, глобальної комп'ютерної мережі Інтернету тощо), послуг, пов'язаних із виробництвом і використанням інформації;

- створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію та широкий доступ людства до світових інформаційних ресурсів, задоволення його соціальних і особистих потреб в інформаційних продуктах і послугах;

- істотне підвищення рівня освіти завдяки розширенню можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному, регіональному рівнях і, відповідно, – ролі кваліфікації, професіоналізму, здібностей до творчості, інноваційний тип мислення, креативний характер праці [2].

Означені реалії окреслюють фундаментальні зрушення у науковому пізнанні сучасного стану людства, появу нових знань, їх нових філософських засад, нової парадигми науки. Йдеться також про внесення коректив у наукову картину світу, наукові пріоритети й стратегії, ідеали та норми дослідної діяльності, зміни у стилі мислення, підвищення ролі міждисциплінарних і проблемно-орієнтованих досліджень, наукових комплексних програм, розроблення ідей синергетики, формування етики науки на основі гуманістичних цінностей [3].

Важливим аспектом розуміння сутності інформаційного суспільства є проблема його соціальної морфології, тобто структури [4]. Серед розмаїття ідей, визначень і підходів однією з провідних у науковому світі є концепція «мережевого суспільства» американського вченого, професора соціології та соціального планування Каліфорнійського університету М. Кастельса (Manuel Castells, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol. I–III, 1996–

1998). Ідеї, роздуми інтелектуала включені в широкий контекст технологічної революції та теорій інформаційного суспільства. За його висновком, найвпливовішими чинниками сучасної «інформаційної епохи» є знання, інформація, надзвичайно широкий діапазон можливостей її масового споживання, а також домінування і всеохоплюючий характер глобальних мережевих структур, що невпинно витісняють традиційні форми взаємовідносин. Як свідчить багатовіковий досвід людства, інформація і знання відігравали споконвіку важливе значення в його історичному поступі, навіть за доби Середньовіччя, а мережеві відносини, мережева організація в суспільстві існували завжди. Втім, саме в «інформаційну епоху», відзначив учений, є підстави назвати її соціальну структуру «мережесуспільством» (Network society), сформованим «мережами виробництва, влади та досвіду» в умовах поширення впливу «мережевої логіки» на базові сфери життя і діяльності людства, пріоритету інформаційних потоків, динамічного розповсюдження у світі інформаційно-комунікаційних технологій. Новітні комунікаційні системи радикально трансформують простір і час, фундаментальні виміри людського життя, слугують основою для формування нової інформаційної культури (екранної культури). Мережеві структури, інформаційні мережі, за міркуванням Кастельса, стають засобом і результатом глобалізації суспільства – найістотнішого та ключового мережевого ефекту. Таким чином, однією з основоположних характеристик «інформаційної епохи» є її глобальний характер, що відображає об'єктивний процес інтеграції людства в єдине ціле на основі безперервно зростаючої ролі знань, інформації, комунікаційних технологій у політичному, економічному, соціально-культурному контекстах. Однак, глобалізація – це різнобічний, суперечливий і різноспрямований процес, пов'язаний не тільки з цілком конкретними економічними, технологічними та іншими досягненнями, а й з певними ризиками, загрозами, «викликами», що апелюють до здатності людства знайти їм адекватні відповіді. Так, взаємне проникнення культур, нівелювання меж між «своїм» і «чужим» стає в «електронному довіллі» дедалі все інтенсивнішим, непередбачуваним і містить приховані та небезпечні тенденції щодо культурної різноманітності, спричиняє своєрідний «шок» суспільства «перед викликом самотності в умовах відкритості» [5].

На розвиток наукового пізнання у другій половині ХХ ст. і зокрема, зарубіжну архівознавчу думку істотний вплив здійснив постмодернізм або «ситуація постмодерну» [6]. Прийнятий наприкінці 1950-х років як літературний термін, у 1980–1990-х роках – термін критичний, постмодернізм увійшов до масового вжитку західної академічної спільноти і утвердився як значуща новітня загальнокультурна течія, динамічний в залежності від історичного та національного контекстів багатовекторний комплекс філософських, епістеміологічних, науково-теоретичних, емоційно-естетичних уявлень. Постмодернізм виступив із критикою наукових ідей та ідеалів попереднього розвитку, протиставив тотальній уніфікації різнорідних знань

ідеал культурного плюралізму, право вибору, заперечення будь-яких привілейованих «центрів домінування», неприйняття тоталітарності в будь-якому виявленні [7]. Доробок постмодерністів («лінгвістичний зворот», деконструкція, принцип диференціацій (відмінностей), наративізм, текстуалізм) відображає широкий діапазон опозицій, нових смислів, наукових пріоритетів, дослідницьких практик (міждисциплінарних підходів), які значно розширили можливості наукового пізнання, окреслили нову наукову парадигму та зміни у загальній епістемологічній стратегії гуманітарних знань. Тож не випадково, що мова постмодерністської філософії, такі поняття як «дискурс», «інтертекстуальність», «наратив», «ризом», «симулякр» отримали розповсюдження в різних галузях знань. До речі, їх можна зустріти і в публікаціях зарубіжних архівістів. Простір постмодерного філософування відображає рефлексивне осмислення/пояснення глобальних зсувів і загальнолюдських проблем інформаційного суспільства другої половини ХХ – початку ХХІ ст. («інформаційний шок», Інтернет, феномен «стиснення часу і простору», віртуалізація життя, криза традиційних цінностей тощо).

Вивчаючи особливості розвитку й функціонування глобальних інформаційних мереж, дослідники відзначають, що входження суспільства в «інформаційну епоху» цілком корелюється з особливостями специфічного постмодерністського світобачення [8].

Постмодерністська парадигма спричинила переворот у професійній свідомості істориків, змусила їх переосмислити усталені уявлення про місце історії в системі наукових знань, критерії об'єктивності, істини, проблематизувала саме поняття та специфіку історичного джерела, його роль в адекватній реконструкції подій минулого. Вона розхитала «споруду» сформованих у межах позитивістської традиції основоположних засад архівознавства та вимог до архівної професії. Так, базове поняття архівістики – «архів» у концепції метрів постмодернізму Ж. Деріда (Jacques Derrida, «Archives Fever: A Freudian Impression», 1995) і М. Фуко (Michel Foucault (1926–1984), «The Archaeology of Knowledge», 1969) зазнало інтелектуальної та культурної трансформації, набуло універсального характеру і постає як філософська категорія. Не можна не відзначити, що запропоновані знаковими персоналіями постмодернізму когнітивні практики щодо концепту «архів» свідчать про суттєве ускладнення його розуміння в інформаційному суспільстві під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, обмеженість людського пізнання, зумовленого політичними, ідеологічними, інформаційними чинниками швидкоплинної дійсності. З іншого боку, цілком очевидно, що їхня візія поняття «архів», відсторонена від його повсякденної практичної діяльності, поставила під сумнів класичні теоретичні побудови архівної науки (історично сформований зв'язок архівних документів із діяльністю установи або життям і діяльністю особи, «принцип походження» архівних документів, контекстна цілісність архіву тощо) і

професійну діяльність архівістів як неупереджених хранителів документальної спадщини.

Сучасні соціокультурні реалії – «виклики часу» актуалізують потребу уважного аналізу інтелектуальних здобутків минулого, суттєвого оновлення архівознавства шляхом опрацювання нових теорій, дослідницьких методів, акумуляції надбань інших наук. Теоретичне осмислення проблем архівного будівництва, інтеграція наукових досліджень і архівної практики є необхідною умовою ефективного виконання архівними установами фундаментальної суспільної місії у справі збереження й використання сукупної архівної спадщини України – Національного архівного фонду (далі – НАФ). Враховуючи означене вище, серед основних і перспективних напрямів архівознавчих досліджень слід назвати такі:

- одним із визначальних показників теоретичної та дисциплінарно-організаційної зрілості науки є ступінь розроблення її понятійно-термінологічного апарату. Його теоретична значущість, розмаїття, гнучкість, багатофункціональність у процесі використання, здатність до конструктивної взаємодії на міждисциплінарному рівні відбиває значною мірою стан розвитку науки, її місце та роль в тезаурусі наук, просторі професійного спілкування. Істотні зміни, яких зазнала архівна справа України за останні десять років, пришвидшення темпів її інформатизації, ухвалення низки нових законодавчих актів, розроблення нормативно-методичних документів, стандартів, публікації наукового характеру тощо актуалізують підготовку нового видання україномовного термінологічного словника «Архівістика»;

- на часі дослідження й узагальнення особливостей розвитку українського архівознавства як наукової галузі знань і навчальної дисципліни після здобуття Україною незалежності (вектори пріоритетних досліджень, аксіологічні орієнтири та когнітивні виміри, розбудова інфраструктури – наукові інституції, навчальні заклади, періодичні видання, фаховий аналіз глибинних завдань реформування архівної галузі України, проблематики її входження у світовий культурний простір, публікації науковців та їх значущість щодо вирішення законодавчих, організаційних, наукових і методичних проблем функціонування НАФ). Треба здійснити ґрунтовний «науково-дослідний облік» теоретичних і прикладних напрацювань вітчизняних архівознавців (потенційні результати пізнавальної діяльності), архівістів-практиків шляхом підготовки дисертаційних досліджень, монографій, публікації статей у фахових періодичних виданнях;

- архівознавство і архівна справа народжуються у певному національному (державному) середовищі та проходять складний шлях розвитку, пов'язаний з еволюцією та становленням їхніх теоретичних і прикладних основ, перш ніж перетворитися на спеціальну самостійну галузь наукових знань та практичної діяльності. Разом із тим, ці складові архівістики є явищем інтернаціональним, котре спонукає вчених, науковців і фахівців-практиків вивчати та використовувати новітні напрацювання архівістів у

різних країнах світу. Отже, окреслюється нагальна потреба дослідження історії та сучасного стану світової архівознавчої думки, соціокультурних і внутрішніх передумов цих процесів, формування традиційних і новаторських наукових підходів, методології, методик у зарубіжному архівознавстві. На увагу заслуговує персоніфікація здійснюваного аналізу, презентація здобутків ключових постатей світової архівної науки та архівістів-практиків Європи, Америки, Канади, Австралії, діяльність наукових шкіл, що відображають поступ архівознавчої думки у світі, її вплив на архівну практику, окреслюють горизонти архівної науки на майбутнє з урахуванням процесів глобалізації та інформатизації світового простору. Наразі йдеться, у першу чергу, про іншомовну історіографію архівної науки;

- нині архівна наука й архівна справа стрімко перетворюються на галузь спеціальних наукових знань і практичної діяльності «поза кордонами». У сучасному світі важливого значення набуває міжнародне право з питань формування, обміну й використання інформаційних ресурсів, гармонізації нормативних засад архівної справи. Єдність професійних основ архівної справи, спільні завдання і методика архівної діяльності, проблематика забезпечення інтелектуального доступу користувачів до НАФ потребують розроблення національного архівного права (удосконалення понятійного апарату, дослідження історичного розвитку архівного права, сучасного стану правової бази архівної справи, визначення шляхів її удосконалення, законодавче забезпечення роботи з електронними і аудіовізуальними документами тощо) з урахуванням позитивного досвіду у світі;

- архіви є невід'ємною складовою частиною «мережевого суспільства» як результат дії процесів інформатизації та глобалізації. В контексті зазначеного актуалізується комплекс проблем щодо інформатизації архівної справи України, орієнтованої на вдосконалення управління архівними установами, забезпечення раціональної системи формування і збереженості документів НАФ, всебічного використання багатоаспектного інформаційного потенціалу архівних ресурсів та їх захист. З урахуванням світового досвіду серед її основних завдань – здійснення науково-дослідних робіт з розроблення на єдиних методологічних і методичних засадах нормативних, науково-методичних документів, стандартів і форматів роботи з електронними й аудіовізуальними документами, створення страхових фондів і фондів користування на основі застосування цифрових технологій, визначення стандартних вимог до обладнання і пріоритетів щодо документів з цифровим носієм;

- пріоритетними в українському архівознавстві є наукові дослідження, що відповідають сучасним пізнавальним стратегіям, орієнтовані на розроблення спільно з архівними установами перспективних науково-дослідних програм і проектів за актуальною проблематикою теорії й практики архівної справи та документознавства, сприяють формуванню в архівістів систематизованого розуміння генезису, тенденцій розвитку архівної науки у

світі, проблем, над якими вона працює сьогодні і з якими може зіткнутися у майбутньому.

Список використаних джерел та літератури

1. *Cook T.* From Information to Knowledge: An Intellectual Paradigm for Archives / *T. Cook* // *Archivaria*. – Winter 1984–1985. – Vol. 19. – P. 28–49; *Delmas B.* Archival science facing the information society / *B. Delmas* // *Archival science*. – 2001. – Vol 1. – P. 25–37; *Macneil H.* Archival Theory and Practice: Between Two Paradigms / *H. Macneil* // *Archivaria*. – Spring 1994. – Vol. 37. – P. 6–20.
2. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество / *Д. Белл*. – М. : Наука, 1999. – 221 с.
3. *Микешина Л. А.* Философия науки: учеб. пособие. – М., 2005. – С. 209–220; *Степин В. С.* Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция. – М., 2000. – С. 331–392.
4. *Назарчук А. В.* Сетевое общество и его философское осмысление / *А. В. Назарчук* // *Вопросы философии*. – 2008. – № 7. – С. 61–75; Он же. Социальное время и социальное пространство в концепции сетевого общества / *А. В. Назарчук* // *Вопросы философии*. – 2012. – № 9. – С. 56–66.
5. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / *М. Кастельс*. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – С. 167, 252–354.
6. *Cook T.* Archival science and Postmodernism: new formulations for old concepts / *T. Cook* // *Archival Science*. – 2001. – Vol. 1. – P. 3–24.
7. *Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітистика: дослідження з теорії знання про минуле / *Ева Доманська* ; пер. з пол. та англ. *В. Склокіна*. – Київ : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.; *Енциклопедія постмодернізму* / за ред. *Ч. Вінквіста* та *В. Тейлора* ; пер. з англ. *В. Шовкун* ; наук. ред., пер. *О. Шевченко*. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.; *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія : посіб. для студ. іст. спец. ун-ів / *Леонід Зашкільняк*. – Львів, 2007. – С. 29–78; *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / *Ірина Колесник*. – Київ, 2013 – С. 291–366; *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна / пер. с фр. *Н. А. Шматко*. – М. : Ин-т эксперим. социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.; *Фуко М.* Археология знания / *Мишель Фуко* ; пер. з фр. *В. Шовкун*. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.
8. *Назарчук А. В.* Сетевое общество и его философское осмысление // *Вопросы философии* / *А. В. Назарчук*. – 2008. – № 7 – С. 61–75; *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества / *Ф. Уэбстер* ; пер. с англ. *М. Арапова*, *Н. В. Малыхиной* ; под ред. *Е. Л. Вартановой*. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.